(Сторінка шкільного життя)

Сріблом підпливає, повіддю вилискує Полісся під місяцем — береги по далинах погубило. Мріють бори за борами, очерети за очеретами, в густий туман сповивані, дрімотами пов’язані, білими снігами глибоко завіяні. По селах заблимали каганці, до перших огнів закували під віконню колядники. І заворушились по темних метрах між берегами, між очеретами та болотами сиві волохаті сни та обмари, захитали тінями й валом повалили на села всі дороги й шляхи переливати чаром.

Край села сумно й самотно визирають із-за гілля високі мури, а на стіні, на мурах, як свічка, сяють проти темряви й мари,— золотяться на місяці ковані квітчасті слова: "Сейте разумное, доброе, вечное..." [22]

І горить, огнем палає на холодному мурі між сонними деревами живая думка, а читають її довгими ночами задумані зорі з далекого неба...

Не чути молодого гомону за мурами: тихо й порожньо там — одні з семінарів поїхали на свята до батьків, деякі пішли на село. В довгому коридорі, між семінарськими опочивальнями бубонить над книжкою "благочестивий" Савка. Не подолавши святкового нуду, він махнув рукою на спочивок і по давньому звичаю вдався в зубрячку.

Коло грубок стоїть червоне сяйво; по кутках вихлюють тіні: розгомонівся Савка один на ввесь коридор, як цвіркун у порожній хаті.

З однієї опочивальні блимає через двері бліденький світ. До маленької свічки виряджає там товариш малого Щура вперше до панянки. Щур — молоденький семінар, у його — білі кучерики й карі під чорними бровами очі, і має він до того кінчати цього року семінарію, то й треба йому наламуватись уже до паннів.

Порається коло його чубатий товариш, краватку чіпляє, обсмикує, застібує та все умовляє та навчає.

Щур і сміється, й червоніє, і хочеться йому, і боязко: готується, як дитина до купелі.

А прудкі мрії вже розгорнули перед ним такий малюнок: веде він із семінарської церкви додому панну. Далеко майорить пір’я та квітки на її брилику. Щур держить її під руку й поважно розповідає про щось таке, що комусь збоку здається за дуже цікаве; за ними назирцем тюпає цілий табун менших семінарів — дивуються, заздрять, забігають наперед, почтиво зазирають у вічі.

"Чого роти пороззявляли? — суворо знизує він їх очима.— Зроду не бачили панночки?.."

Замарився Щур, осміхається.

Стоїть на дверях Савка, через книжку позирає на Щура веселими очима.

— До панночки? — браво підморгує він Щурові.— Так-так...— Весело осміхається.

Далі повернувся, позіхнув, одразу кинувся на книжку як цепова собака, заторохкотів, як дячок.

Чепурненька кімната, вікна — з ажурними занавісочками.

Водить Щур очима по кімнаті, нудить нудом смертельним.

Проти його німа як стіна й велика як світ сидить у новій сукні панна Марія Васильовна, а в суміжній кімнаті тихо буркоче з другою панянкою

зрадливий Щурів товариш, залишивши його одного плавати на глибокій воді. Говорить-говорить Щур, заговорюється, піт витирає — гляне на панну, благаючи: допоможи, хоч слово промов!

Та ні духу ж, ні пари з уст!

А, бідна головко!..

І починає Щур молоти, що тільки язиком натрапить. Таке... ніщо: додаткове речення без головного, предикат без суб’єкта... аж самому сором: здається — плюнув би на половині слова та й замовк.

І бачить — ось-ось і той лад погасне.

А їй нічого: сидить, як гора кам’яная, нерухомая, в поважному спокою, і віє од неї, як од довічних борів Полісся, таємною тишею, чарами-дрімотами,— і злипаються очі, дубіє язик у роті, пересихає од тих чарів.

Замовкне Щур, покірний, скорботний. Заворушилась, кашлянула...

Заб’ється надія в Щура — чи не оджива мертва скеля, чи не заговорить?

Марно: то вітер колихнув сонним бором, зашелестів гіллям та й одлинув... І знову замовкнув бір, ще глибше упірнувши в свої довічні сни.

"І хай бог милує — отака трудна панна випала мені на перший раз!" — бідкається собі Щур.

А крізь ажурні занавісочки синіє на вікнах срібне пір’я, блищить, міниться на місяці. Що то діється там, надворі?

Водить очима Щур по кімнаті, розглядає, марить у тузі: ех, коли б у цю панну, в оцю скелю нерухому та тарахнув грім!

Стоїть Щур під млином на греблі, розминає язик у роті, що лубком узявся, сам себе допікає: "Нічого не сказавши, не попрощавшись, втекти крадькома, як злодій!.. Якими ж тепер очима на товаришів будеш дивитись?.. Нічого казати— "кавалер"! Гризе Щур свою голову, нудить у самоті, сумує.

Під семінарським садом снігом лисніє ставок; над ставком вирядились у низку тополі, мов дівчата за руки взялися; за тополями стоять десь сумні мури, а за деревами, за мурами ходить довгими коридорами благочестивий Савка, один, як місяць у небі, і трубить-трубить у всі дуди, аж виє. Не хочеться туди. А кругом видно-видно. Біле все як папір — біла земля, білі сади насуваються звідусіль, як градові хмари. На хатах та коморах не видно покрівель — мов погоріли, тільки чорні од їх тіні лежать на снігу. З боків млина, як вартові, стоять двоє кучерявих яворів у рясному інею, попустили гілля аж до коріння. Лежать од їх тіні на шляху,— темні та густі, ніби влітку.

Поблизу чути гомін, а людей не видно: видно тільки, як пливуть їхні тіні по снігу. Вгорі — синє, ясне небо та золоті огні по йому.

День — не день і на ніч не скидається...

На горбі із чийогось двору висипала тичба [23] тіней... часто рипить сніг під ногами, дзвінко лунають тоненькі голоси, сміх. Проворно вниз головою біжать тіні згори, до містка наближаються.

Приглядається Щур — дівчата в білих свитках стрекочуть, як сороки-білобоки проти місяця. Здається, ніби вони із снігу; тільки, як кетяги калини, червоніють на білому обличчя під тінями од хусток та, як чорні камінчики, одсвічують очі. Поставали на мості голівка до голівки, як на папері змальовані, придивляються.

— Глянь — панич!.. Чого воно сидить сам по собі? — Обступили.

— Бідненький, сердешний; зігнулось, як сирітка,— жаліють дівчата.

— Візьмім його, дівчата, з собою — нехай воно буде нам хоч мішок носити,— радить одна.

— "Ходім, хлопче, з нами,— у нас тобі добре буде.

Понахилялись близько до Щура, в лице зазирають.

— А воно парень, ще й чорнобриве до того!.. Бач яке — вже й осміхається,— весело щебечуть дівчата.

Дивиться на їх Щур, дивиться навкруги і бачить — немов одміняється все... і чогось на душі ясніє. І здається Щурові, немов колись було йому вже так саме: була така ніч, така розмова з дівчатами.

Од краю стоїть дівчина, струнка, як очеретина, лице біле, мов у паненяти, голова шовком вив’язана. Схилилась другій на плече, дивиться, осміхається до Щура привітно й лукаво.

У всіх таємних думках про кохання Щур давно вимріяв собі дівчину, сам собі взиваючи її Оксаною, і йому несподівано помарилось, що це — вона; аж серце мов зо сну стрепенулося.

Питає:

— А чи ви, дівчино, не Оксана?

Дівчину аж назад одхитнуло:

— А ви ж як знаєте?

— Та хіба ж Оксана? — зрадів чогось Щур, скочив на рівні ноги.— Ви, мабуть, дурите? — не йме він віри.

— Оксана, Оксана! — запевняють дівчата.— Матінко, і як він угадав? — Торопіють одна на одну.

"Чи не оказія!" — думає Щур, дивується.

Підійшов ближче і взяв дівчину за руку. Радісно стало йому, немов зустрінув він когось милого, давно сподіваного.

— Оксано, чого ви до мене така непривітна? Може, забули вже?

Оксана стоїть задумана, намагаючись щось пригадати.

— Та ну бо, скажіть уже, як ви знаєте мене? — ніби аж крізь плач почала вона благати Щура.— Скажіть!

— А придивіться до мене краще — може, й самі впізнаєте? — Щур держав її руку, осміхався, заглядаючи їй у вічі.

Дівчина стала впізнавати.

Місяць із-за його спини світив Оксані в лице, і було видно, як дивно напрочуд мінилося воно кожду мить: то проясніє, повеселішає, то набіжить на його якась хмарка, й стане воно задумане, чуже. Очі боязко одлинуть далеко-далеко, потім знов підпливуть до самого лиця, осміхаються, як до свого.

— Ай справді — немов я вас десь бачила! — повірила-таки вона.— Де я вас бачила?..

Держить за руку, осміхається, пригадує, а рука вже тисне боязко руку.

— Я вам пригадаю, коли ми вперше познакомились — торік навесні я сидів у лісі над Тетеревом на отій скалі, що звуть її Ядвига. Знаєте?

— Паничу, тікайте швидше: либонь, генерал ваш іде! — сполохано перебила Щурові вигадки якась із гурту.

Щур — зирк: із семінарської брами випливала директоро-ва волохата шапка та хутро; поруч з ним — хтось із семінарів. Обоє повертали до мосту.

Щур крутнувся і зник під мостом, як під лід. Став.

Така досада: навмисне спинилися на мості. Дожидай тепер, коли то вони підуть! Стоїть Щур під мостом, слухає, про що говорить директор з богомільним Савкою.

Розповідає директор Савці про вчительську долю, жаліє, що таких молодих та зелених доводиться одсилати на тяжку працю. Його, Щура, згадує.

Каже, що йому на санчатах ще б з гори спускатися, а його посилають уже в "народ".

Щур крутить головою, сам собі осміхається: "Добре, що не здибав він мене отут з дівчатами, а то б..." Щур навіть під мостом почервонів і очі приплющив.

Вилізши з-під мосту, Щур, не гаючись, махнув слідом за дівчатами. Геть-геть мріли в темряві їх тіні. Зразу забув про директора, в голові знову випливала одна Оксана. Наздоганяє, радіє. Ускочив у гурт, оддихається, піт витирає.

— А я вже думав, що розгубився з своєю Оксаною.— Озирається навкруги.— А де ж це вона?

— Хто такий? — питають, дивуючись, дівчата.

— Та Оксана ж!

— Яка Оксана? Немає в нас ніякої Оксани.

— Що це йому, приснилось? — Дівчата зареготали на всю вулицю. Придивляється Щур — не ті дівчата! Вискочив як опарений, подався далі.

Десь колядували на одному й на другому кутку.

Щур спинився на часинку, подумав і, спотикаючись, погнав у переулок.

"А що, як уже не знайду її?" — промайнула в голові думка... Шкода стало. А серце забунтувало, замутило, давай, хоч із огню! Біжить, спотикається.

Коло семінарської брами широка та довга лавочка, навпроти стара верба дуплината віти перекинула мало не через увесь шлях; місяць підбився вище; отемнів сніг, посинів. Скрипить мороз, аж до ніг в’язне. Коло лавочки спиняються семінари, вертаючись із гульні. Одні сидять, другі стоять. Позіхають, базікають про те, про се, а спати не йдуть. Ніч гарна — не пускає.

— Е-ех! — позіхнув хтось у гурті, аж луна пішла кругом.— Поборотися б з ким оце абощо...

— Гляньте — вже й Щур наш кудись почав стежку топтать!

— Де блукав, Щуре? — звертається до Щура один із семінарів.

Щур стомлений, сумний, усилу волоче ноги; сів на краєчку на лавочці, мовчить.

— Гляньте, хлопці, щось із Щуром нашим подіялось,— гомонить хтось; до Щура: — П’яний, чи що?.. Чи, може, хто побив?

Щур нижче схиляє голову й набирає таємничого, сумного вигляду.

— Що таке йому справді?

— Щуре, що тобі?

Щур зітхає важко-важко, смутно:

— Пропала Щурова головонька — от що! — невесело од-повідає він.

— Та що ж таке сталося?

— Таке сталося, що доведеться, мабуть, помирать: дівчина причарувала!

Засміялися всі, загомоніли:

— Це тебе, Щурику? Як? Де?

Насторожились.

Щур почав розповідати.

Збились кругом Щура, слухають, примовкли.

Розповідає біду свою Щур, зітхає, журно головою похитує, та й сам собі вже дивується, чи це справді йому така туга, чи більше напускає на себе.

Стрепенулась бурса; де ті й позіхоти поділися — аж очі засіяли: запахло роботою.

— Та де ж вона? Та звідки? Та з себе яка?

— Кажу ж, що як крізь землю провалилась... Нічого тепер не знаю.

— А гарна, кажеш, дуже?

— Живу — не бачив, і умру не побачу такої! — гаряче одмовляє Щур. — Та ще й звуть Оксаною! Дівчата, чи не бачили, чи не чули про мою Оксану? — Передає він мову до дівчат, що веселим гуртом проходять під вербою мимо семінарів.

— Еге, упустив Оксану, тепер не впіймаєш! — жартують звідти — вони вже про те знають.

Бачать бурсаки — коли й жарт, то жарт цікавий: зашуміли.

— Хіба ж таки ми не знайдемо тії вражої Оксани? Гайда з нами, Щуре: ми її із землі тобі видеремо!

Знялися табуном, швидко, як горобці, полинули на село.

Рипить сніг, тріщать тини...

Уличка узенька, темна. Загнали в куток дівчат цілу валку — й тікати немає куди.

— А признавайтесь, дівчата, котра з вас Оксана?

Дівчата пручаються, регочуть, закривають хусткою лице.

— Сюди, Щуре! Може, оце вона, Оксана? Чи не оце вона? — Смичуть Щура на всі боки. Щур ходить по гурті, приглядається до чорних брів, до білого личка.

— Ні, не вона! — лунає смутно його голос.

— Кого вам треба, паничі? Може, ми вам скажемо! — питаються дівчата. Раді, що трапилась весела оказія.

— Оксани нам треба.

— Чиєї? Якої Оксани? Оксан, може, є багато на селі.

— Нам треба тієї Оксани, що найкраща за всіх.

— Нема в нас такої; ми всі — найкращі! — дзвенить на морозі веселий голос.

— Ось придивіться-но до нас!

Назустріч ішов другий дівочий гурт.

Половина бурсаків, мов по команді, наскоком побігла до другого гурту... Знявся гармидер. Через улицю перегукувались:

— А що, у вас немає?

— Немає. А у вас?

— Не видно.

— Та як же її впізнати?

— Щур, як упізнати твою Оксану?

— Подивися на очі — як серце заб’ється — ото й вона! — отак каже Щур.

— Ось сюди! У мене вже б’ється!

Регіт…

Тим часом дівчата знишка щось пошепотіли.

— Осьде Оксана! Я — Оксана! Тут Оксана! — Посипали вони як з мішка.

Із улички висипала третя тичба дівчат, почула теє й собі:

— Не вірте їм: Оксана осьде, у нас!

Незабаром скрізь по селу було повно Оксан. Бурса розбіглася по дівочих гуртках. Кождий шукав уже собі Оксани по мислі.

Сміх. Галас.

Гомін розплився по селу, як вода. Скрізь було повно співу й музики: мов заведені грамофони, лунали колядки, співав скрізь під ногами сніг, голоси гули, мов на органи грали.

Місяць у небі, білий дід старезний,— і той, здається, увійшов у змову з молодими. Бігає разом із ними; вони — долі, він — у небі: мотається —

куди вони, туди й він. То з одного боку забіжить, то з другого, висвічує, допомагає шукати тієї Оксани.

Засвітив окно десь, аж закуріло, іскрами мов зорями геть-геть сніги усіяв. Дмухнув, свінув на сад, що рясно білою повиссю вквітчався — і перед очима, мов із землі, первісний сивий ліс поріс, укутався буйним білим мохом.

Стоїть Щур на роздоріжжі. Коло його — вірний товариш і земляк — Кушнір.

Всі вже мали собі по Оксані — не знайшов тільки своєї Щур.

Оббігали всі закутки в селі: мов привид який — зникла. Стоять думають.

— А чи не піти нам іще туди, за міст? Напевне, вона звідти! — радить товариш.

Щур вагається: смілива це річ — ходити за міст бурсакові, небезпечна. Коли ж і Оксану ще раз побачити пориває.

Пригадалось, осміхнулося здаля мармурове личко... Хитнув головою:

— Ходім!

Місяць світить скелю.

Під скелею — чепурненька хата з віконницями й ганком. На порозі одчинених сіней стоять двоє дівчат.

Підійшли до їх бурсаки, приглядаються. Дивляться на їх дівчата. Несподівано одна з їх плеснула в долоні.

— Оксано, ось той панич, що тебе шукає! — крикнула вона в сіни.

Серце в Щура забилось-забилось...

Прожогом — у сіни; за ним — Кушнір.

В сінях було тісно, стояв гомін і сміх, коли ж тільки вскочили туди бурсаки,— всі одразу змовкли.

Було темно, проте було помітно, що там стояв цілий квітник дівчат.

— А де тут Оксана? — голосно промовив Щур, розглядаючи дівчат у обличчя.

— Тікайте, паничу! — шепнула якась затурбовано Щурові на ухо.

— Що таке? — не зрозумів Щур.

Зразу кашкет підскочив у його на голові і злетів додолу. Разом із тим заболіли в’язи.

"Що за оказія?" — думає Щур, нагинаючись за кашкетом.

Гупнуло щось поблизу, і такимо ж чином підскочив кашкет на голові у Кушніра.

— Хто це такий? — сердито крикнув Кушнір.

Аж тут несподівано посипались бухани й зашийники на товаришів з усіх боків.

Зареготали невидимі в темряві баси; в кутку сіней блиснула в чиїхось губах цигарка, осявши на мить чиїсь гаком закручені молодецькі уси.

— Каменотеси!! — сполохано, як на пожежу, крикнув Кушнір і метнувся з сіней, як із огню.

Щур за ним як вихор.

Тікали скільки було духу, спотикалися, падали, губили калоші.

"Дз! дж!" — шуміло вслід їм каміння й печиння.

На заріччі, в другій частині села, де були порозкидані поміж скелями каменоломні, жили в чепурненьких міщанських хатках чорноокі парубки з італійськими прозваннями — каменярі, або каменотеси.

З давніх-давен, чи не з того саме часу, коли було сюди з великого міста винесено семінарію, між каменотесами й бурсаками не втихала ворожнеча, як водиться, за дівчат.

В пам’ятку бурсаків зберігалися згадки про гуртові наскоки однієї сторони на другу, про окремих героїв як і з того, так і з другого боку; зберігалися, поетизувалися і передавались з одного семінарського покоління в друге, як священні бурсацькі саги.

Тепер був саме той час, коли після деякого замирення починали знову виявлятися перші іскри ворогування.

Всі казали, що батава буде, та ще й незабаром.

Дожидали тільки зачіпки.

— Гей-гей, до гурту — наших б’ють! — Покотився по селу бентежний згук на війну. По улицях, по хатах, де гуляли бурсаки, швидко бігали, як тіні, гонці. Стріваючи по дорозі товаришів, вони нашвидку щось їм казали, а ті зразу, навіть не прощаючись, кидали своїх дівчат; кидали й бігли кудись за старий семінарський сад, туди, де він виходив глухим своїм краєм у поле.

А там під старим барканом коло маленької, забитої гвіздками хвірточки з саду, виблискуючи на місяці оксамитовими околишами семінарських кашкетів, стояла, як із землі виросла, бурсацька громада.

Раду радили. До гурту підходили все нові тіні. Дехто з їх питав крайнього, про що йдеться.

— Щура каменотеси побили! — нашвидку оповідав запитаний і знову повертав голову до гурту.

В центрі кола стояли старші бурсаки, як молоді дуби. Один поміж ними, уславлений бунтарник Терпило, колесом випинав могучу грудину з розстібнутого пальта і казав промову.

Переказавши всі кривди, що їх в останні місяці чинили каменотеси бурсакам, він почав розповідати про те, що трапилось недавно з Щуром.

— Товариші! Що ж це буде далі? — гримів він наостанку.— Нас кривдять, нас б’ють поодинці, у нас дівчат одбивають, а ми будемо мовчати? Та нам незабаром за браму не можна буде вийти, не то до дівчини куди піти погуляти! Що ж це ми — рук не маємо?

— На той бік! На той бік! — грізно залунали голоси. В повітрі замахали кулаки, зашуміла в когось у руках папліска.

Незабаром уся громада з гуком і з галасом вирушила в похід.

Де вони йшли — скрізь тріщали тини й загати — бурсаки ламали собі кілля та дрючня.

Ішли широкою колоною. У перваків билося серце гаряче. Було чудно й дивно, ніби справді несли вони свої голови кудись на криваве поле. Запал розгорався, зростав гомін... Несподівано вирвався з гамору голос, як у сурму заграв, всіх як огнем упік:

...Гей гук, мати, гук,-

Десь козаки йдуть...

Ціла буря, ціла хуртовина молодих, чистих як кришталь голосів зашуміла вслід заспіву:

І весела та дороженька,

Куди вони йдуть...

Геть розкотилася луна, розносячи понад хатами і тугу скованого могучого духу, і красу, і смуток бентежної юності.

Розбили, розвіяли супротивника, як грім пір’я. Каменотеси поховалися по льохах, по горищах, деякі позабігали безвісти. Перемога була блискуча, і бурса верталася, п’яна славою. І довго ще далеко за північ розбуркана молодь не вщухала і не увіходила в свої береги. Бурсачня розсипалась уже по заснулих улицях села і дала собі волю. Чинили; що тільки в голову прийде: одні випускали із ставу воду, ламаючи заставки, другі спихали з гори в Тетерев величезне каміння, завмираючи од радощів, коли кусок, скелі рушав з місця і під ким стугоніла і тряслась земля. Двоє приятелів, що прозивалися — один Вовк, а другий— Хвіст, осяяні вищим натхненням, викинули не чуваний ще в бурсацьких сагах жарт: взяли за боки маленьку крамничку семінарського постачателя Мошки, крамничку, яку Мошко голосно

взивав "магазином", і з усім крамом, що там був, одтарганили кудись геть за село — "украли магазин", як вихвалялись перед товаришами.

— Гоп-гоп-о-п! — по селу і за селом розлягався часом могучий, безтурботний, радісний вигук...

Пізно...

У великі вікна бурсацької опочивальні світить місяць згори.

Мороз примурував шибки, і вони сяють, як розмережані ліхтарі. Здається, підвіконня густо заставлене зільниками, що прозора стума од їх стоїть в опочивальні.

Долі одпечатувалися синіми квадратами місячні вікна, а на шибках у їх лежали нерухомі тіні од волохатих гілочок і сучечків, ніби хто понакидав туди срібного лому.

Бурсаки не спали. Дехто обгорнутий ковдрою, а як хто — в одній білизні, позбивались вони в гуртки коло двох-трьох ліжок і наперебій, гаряче, хоч і стиха, розповідали події, що так несподівано скувалися цієї ночі. Ніч виростала в бурсацьку поему, а коло тії Оксани мало не легенди вже творилися в палкій бурсачій фантазії. Хтось казав, ніби ця Оксана — це якась артистка, що приїхала з Петербурга до міського дідича на свята. Ніби передяглась за сільську дівчину і, назвавшись Оксаною, пішла колядувати в село.

Довго гомоніли, галдикали, били та морочили голову, дошукуючись — де ж справді взялася на селі ця таємнича Оксана.

А тоді, коли пізній сон в’язав стомлену бурсу, тією ж нерозгаданою загадкою колихалося над ними в місячних чарах мармурове таємниче личко.

Найдовше не спав Щур.

"Ну й звідки вона, звідки?" — ламав він собі голову крізь дрімоти.

Мислі зраджують його, тікають. І немає йому поради.

Коли одразу винесло його кудись, і видно йому — вилітає із-за Тетерева, із борів, що сховали в собі маленький сусідній хутір Киричанку, вилітає й лине над лісом жлукто, а на жлукті — в білій свитині та в червоних чоботях сидить молоденька відьма — Оксана.

Світить місяць. Понад бором плине тінь...

"Еге!..— догадується радісний Щур.— Так і є. Недурно ото ж кажуть, що в Киричанці відьми водяться..."

А Оксана киває йому зверху головою, осміхається:

"А ти, дурний, і досі не догадався?.."

"Хлопці!.." — хоче сказати щось товаришам Щур.

Оксана затуляє йому рота, липким цвітом очі засипає.

— Щур! Щур! Щур!..

Щур напружується й одкриває вії.

Ясний, білий, ніжний вранішній світ мружить очі; горять рожевим огнем візерунки на великих шибках, а за ними осміхається на вітках білий-білий пелехатий, як хмаринки, легенький іней. Усі ліжка вже порожні. Коло його — кацап Макєєв, радісний, червоний, заклопотаний, шарпає його за руку, за плече:

— Вставай скорей, хохлина,— Аксана здесь.

Щур радісно потягається, пригадуючи вчорашній вечір — слова товаришеві він бере за жарт.

— Колядовать пришли дівчата із Киричанки, і она з ними,— радісно рапортує Макєєв далі.

Щур схопився, мов вилили на його цебер води.

Здавна було заведено, що різдвяними святами з села приходили дівчата колядувати паничам — стало ясно, що Макєєв каже правду. Щур кинувся мерщій одягатись. Товариш, не одступаючи, наганяв його, щоб дівчата, одколядувавши, не пішли часом із корпуса.

Розчісуючи нашвидку чуприну, Щур поспішає вниз по сходах, забувши навіть, що замість черевиків на ногах у його соваються одні чиїсь калоші. А із класу долітає вже веселий гук, в йому одзначаються дзвінкі дівочі голоси, такі чудні й незвичайні у цьому похмурому будинкові. І радісно, і боязко Щурові, аж серце б’ється, і боїться тільки, щоб як-небудь не острамиться перед товаришами.

"А що, як та Оксана та виявиться поганою?.. Може, я вчора не розглядів її добре?" — миготить у його думка.

Влітає в кімнату. Замаяли зразу перед очима кольорові стрічки, червоні чоботи, рум’яні з морозу дівочі лиця. Розсипались дівчата по всьому класові поміж семінарами, пораються коло семінарських шахвочок, шарпають книжками, визираються в маленькі люстеречка.

Похмура казарма — клас, незграбні столи й ослони в йому немов оджили, повеселіли.

Серед гамору Щура помітили не зразу, а як помітили — увесь гомін умить підскочив на цілу октаву вгору.

Оточили, сіпали за поли, кудись тягли, на когось показували руками. Незчувся, як і став щільно проти тієї дівчини, що вчора придивлявся до неї на мості.

Оксана стояла засоромлена й одхиляла голову до стіни.

Ох і прибралась же дівчина, виряджаючись до паничів: як стеблиночку, тонку та високу, обгорнуло сиве та шнурком мережане сукно стрункий її станок; горять як жар червоні чоботки козлові, міняться, сяють дукачі та дороге намисто на шиї, з-під чорного шовку на голові вибивається дівоча пиха — краща од шовку, темніша од ночі дівоча коса; а що вже теє личко, то хто його знає, які й малярі його малювали! Брови вишнурували, очі скарували, а на тому личкові білому-білованому та як калина достигає.

Подивився на неї Щур і радісно засміявся:

— Вона!

Громом озвалась з радощів семінарська орда.

І сидить Щур рядочком із дівчиною на семінарському столі, як на посаді. Кують дівчата колядки, величають їх. Оксану зорею взивають:

Ой красна, красна в лузі калина,

А ще красніша дівка Оксана,

В сінечки ввійшла, як зоря зійшла...

Чудно якось Щурові, немовби його вінчають оце із чужою дитиною.

А під рукою щось ворушиться, озивається стиха, нагадує, що воно ж не дерево, не стовбур, а той стан дівочий, що годиться його пригортати.

І видно із столу Щурові: не марнує часу й інша бурса — радіють, гомонять, як горобці, щебечуть коло дівчат.

Всі пічкурі, що вже мохом поросли од зубрячки, підбадьорились, підсунули вище очкурі.

І видно, як філософ і ворог жіночого роду Зоренко поважно, як учений професор, розглядає персні в кругловидої дівчини на руці.

Навіть божественний та богомільний Савка і той підсипає якійсь чепурушці та реготушці зовсім не божественні речі десь у куточку.

Гуде бурса, як рій...

І відразу тоненько-тоненько заговорила у чиїхось руках скрипочка, як засміялась; крикнула, як на морі утка, мідна труба; загула, як пчілка, якась дудка; ревнув бас. Усе кагалом загуло, заревло.

Далі — бринь-бринь!.. Усе сплелося в обіймах, легенько, в один лад — і вихрем полинув задирливий козачок.

Сплелося коло, закрутились по просторій кімнаті.

— Щур! Оксано! Всередину! — гукають із гурту.

Щур — опукою з столу, боки — в руки — та й накивує вже на Оксану. Танцювати йому за іграшки. Оксана соромиться, не хоче: силою випихають усередину.

Стоїть вона, рукою затулилась, схилила голову, мов її скривдили. Здається, заплаче зараз та й піде до дверей.

А скрипочка вихиляється, до живого доймає.

І диво зчинилось: не одтуляючи руки од лиця, несподівано, боязко дримбнула вона червоним чобітком і попливла — тихо, як по воді.

Визирнуло лице з-під рукава, як у віконце сонце, торкнула бровою — й кругом зашуміла буря. А дівчина,— мов нікого не бачить і не чує, тихо, поважно виводить кінці в танкові, мов шиє шовком та мережить коханкові сорочку. Мережить, головою прихитує, мов чарівні речі примовляє і сама собі радіє, що робота не йде марно.

Вихиляється перед нею Щур, залицяється.

Волочаться калоші на ногах — плутають. Махнув ногою, далі другою й полетіли, куди втрапили. Літає, як метіль коло квітки. І в жижку креше, і в долоні плеще, й зазирає, й присідає, ляскає босими ногами об мостину, аж ходить луна.

Кружиться, шумить, живе кругом їх коло.

А далі під стіною вирядились музики.

Ріже білявий у скрипочку, чорнявий — у баса: тнуть, аж угору пнуться. Дме патлатий у трубу, надувся, топчеться ногами, як коняка в топчаку, й веселим оком підморгує танцюрам.

А у великі вікна, мов діти на підслухи, позчіплювались віти в рясному інеї, застують золотому промінню хоч зверху зазирнути на бурсацьке свято.

— Цс! Ц!.. — засвистіло зразу. Увірвалась скрипочка, мов удавилась. Замовкли дуди. Зарипіжив разів зо два наостанку бас та й примовк, засоромлений.

На порозі, мов із землі виріс, стояв сивий, як голуб, директор.

За плечима в директора в коридорі видно було якихось чужих людей.

— Прошу сюди...— звернувся до їх директор і, даючи дорогу, велично повів рукою в клас.

Бурсаки глянули туди й обімліли.

Стукаючи замерзлими чобітьми й незграбно повертаючись, у кімнату всунули, ніби з шпиталю повиходивши, з синяками під очима, з розпухлими носами, із забинтованими головами побиті звечора каменотеси.

За ними в хвості волікся пригноблений, смутний Мошко Царевський, що апостольська сива борода в його, семінарський постачатель Мошко, що в його якимось дивом разом із усім його крамом на ранок зник із лиця землі й увесь його "магазин".

Схвильований, затурбований, запаморочений нечуваним дивом, він нічого не міг зразу збагнуть, та, знавши бурсу краще кождого вихователя, шукати розгадки він інтуїтивно прибіг сюди.

Всі ці несподівані гості вирядились коло порогу в шнур.

Каменотеси гнулися, як тяжко покривджені, і перебільшено кривили плаксиві обличчя.

— Всі мої вихованці перед вами,— суворо звернувся до їх директор,— прошу вас, панове, показати на тих, що чинили вчора розбій.

Каменотеси мовчали.

— Не бійтеся нічого,— говоріть правду, і я вас завіряю, що всіх тих пробийголов без усякого жалю я викину геть із мого виноградника.

Голос директора гримів поміж мовчазними стінами, як кара.

Директор завжди пишався своїм виноградником, що в йому був зібраний з України найкращий цвіт народних шкіл, і тепер був глибоко вражений і схвильований. Можна було сподіватися, що слова свого він додержить.

Жарт кінчався сумно.

Каменотеси перезирнулись і почали стиха поміж себе радитись.

Чи суровий вигляд директора, що його ця подія стурбувала глибше, ніж вони сподівалися, а чи вигляд самих бурсаків, що тепер стояли такі слухняні й покірні,— щось уплинуло на каменотесів, і вони зразу одм’якли.

— Пане директоре! — виступив один із їхнього гурту наперед.— Що ваші студенти розпустувалися дуже — це правда, тільки того, щоб вони були розбійники — ми не кажемо. І ми прохаємо вас тільки пристрамити їх, посадити в карцер на хліб та на воду, а того, щоб їх зовсім скривдити, щоб вони на нас колись плакалися,— ми на те не согласні.

— Не согласні! Не бажаємо! — загули всі інші в один голос.

Директор помовчав.

— Хто плямував нашу чесну школу? Хто чинив нічне безладдя? Наперед виходьте! — звернувсь він далі до вихованців.

Всі мовчали.

— Признавайтеся, бо гірше буде.

— Всі! — промовив із гурту один голос.

— Як — усі до одного? — не пойняв віри директор, позирнувши на кращих учнів.

— Всі!!! — рішуче, з блиском в очах зашумів увесь директорський сад-виноград.

Потупив старий сиву голову, загадався.

Далі зітхнув, вийшов насередину...

Стоять рядочками семінари, пустили очі по долівці. Все примовкло, тільки лунає на всі мури гарний, гучний голос сивого. І чуть у тому голосі і просьбу, і смуток, і докори. Візьмуться іскрою старі очі, насупляться брови та й знову розправляться, і сяє в очах уже журний блиск, а голос оддається щиро та тепло.

І одбивається той блиск журний в молодих очах, що вниз опустились і місця собі не мають.

А серед класу безсоромно, як жива спокуса, прямо перед директором, повивертались Щурові калоші... І боязко одводять од їх семінари очі, щоб не вийшло гріха.

Виговорився директор, і одлягло йому од серця.

— Ну, признавайтеся ж тепер, хто це підняв усю бучу? Кого це обворожила та сама Оксана? — смутним уже жартом обізвався директор. Якось уже й він довідався про Оксану.

Бурсаки повеселіли.

— Ви, Байда? Ви, Палієнко? Ви, Заверталюк? Верховод? Чилий? — Допитливо позирав на кождого директор.

Накликані осміхалися.

— Ні,— коротко одповідали стиха.

— Хто ж такий?

Всі шукали очима Щура, а Щура не було — за шафу сховався.

Зрештою — знайшли.

— Ну хто ж там такий — виходьте! — гукав директор.— Сором ховатися — умів бешкетувати, зумій і відповідь казати.

Щур не одгукувавсь.

— Допоможіть слабодухому! — промовив до бурсаків директор.

Двоє бурсаків узялись за Щура. Легенько, лагідно, як на операцію, взяли вони Щура під руки й почали виводити із-за дошки перед очі директорові.

— Що таке? Цього бути не мусить! Щур?

Директор не йняв віри своїм очам.

Щур, зціпляючи зуби, мовчки опирався босими ногами об мостину, немов його тягнули до ополонки.

Хлопці кусали губи: од сміху їм рвало груди, виступали на очі сльози, як роса, проте всіма силами кріпились. Щур побачив свою несилу, перестав змагатися, опустив руки, присмирів — стоїть як ягня.

Босий, зігнутий, засоромлений, він здавався ще зовсім хлопчиком, якого недавно спіймали у вишнях.

Довго не зводив директор із його очей, швидко палахкотів та мінився в їх то гнів, то сміх. Далі засяяли вони у його ясним, тихим блиском, і, змірявши Щура од босих ніг до поплутаного чуба, промовив він з невимовним докором:

— І ти, Брут?..

Як бомба розірвалась у класі; по лунких коридорах гучним реготом одгукнулися стіни, немов хто крем’яхами сипнув на їх.

А директор закашлявся і крізь частий кашель сміявся тихим старечим добрим сміхом.

— Чим же вона причарувала вас, юначе, чи намистом із дукачами, чи биндою шовковою? — спитав Щура уже веселий директор.

Щур мовчав.

— Чи, може, як у тій пісні співають:

...Усі її чари —

Оченята карі! —

сказав він далі, позирнувши на дівчат, і чудово вийшло в старого те слово "оченята" — аж у грудях од їх затремтіло.

— Оксана теж тут,— боязко обізвався хтось із гурту.

Директор почув, кинувся:

— Як, і вона тут? А де вона, а покажіть-но її мені, а дайте її сюди!..

Оксана стояла спереду, почувши слова директора, зразу затулилась рукавом і кинулась, щоб сховатись у гурті.

Дівчата швидко вхопились за руки, мов грали в кота і в миші,— не пускали.

Тоді Оксана нашвидку закинула за плечі стрічки й вийшла насередину, вклонилась директорові і стала... Зашарілась, як дорогий ліхтар.

Дивиться на неї директор, і помалу-помалу смутком зайнялися його очі — тільки й промовив:

— Ось воно яке зародилося зілля!

Тихо-тихо стало.

Дівчата, каменотеси, бурсаки — всі стояли, очей не одво-дили. Стеребившись на ослін, дивився через голови бурсаків, служник Яківець — маленький, як Закхей — розкрив рота, завмер. А коло дверей, схилившись на одвірок, оком знавця жіночої краси пильно дивилась на дівчину семінарська куховарка, чорнобрива молодиця, ота азартна на любощі і палка на вдачу Мелася. Палаючи, дивилась, не маючи в собі сили погасити того жалю, що комусь, а не їй отака краса судилася.

Навіть Мошко, сивий бородатий Мошко, що запечалений з ранку до ночі, заклопотаний, що завжди в борошні, в олії, завжди з засмальцьованими рахунками в драних кишенях,— і він забув на хвилину про його вкрадений "магазин" і тягнув уперед через чиїсь плечі свою апостольську бороду, ніяково посміхаючись.

Навіть у його десь там між старим драпям і мотлохом вишукались і випливали на старі низькозорі очі двоє дорогих сумовитих самоцвітів...

[22] — "Сейте разумное, доброе, вечное..." — рядок із вірша М. Некрасова "Сеятелям".

[23] — Тичба — юрба, натовп.